

NEDERLANDSE SCHRIJFTAAL VAN DE WESTHOEK IN FRANKRIJK

JOB. BERIJMD TONEELSTUK UIT KASSEL • 34

Cyriel Moeyaert

Max Deswarte ontdekte dit handschrift in de stadsbibliotheek van Rijsel. De eerste twee bladzijden ontbreken, zodat we de oorspronkelijke titel niet kennen. We beschikken nu over 44 bladzijden in folioformaat, geschreven in een erg klein schrift, meestal in alexandrijnen, behalve enkele liederen die in viervoetige verzen gesteld zijn.

Het handschrift is bewaard dank zij Dr. De Smyttere, een inwoner van Kassel, die het in 1805 gekopieerd heeft. Waarschijnlijk gaat het om de historicus P.-J.-E. de Smyttere die heel wat boeken gepubliceerd heeft over Kassel en die in Kassel en Noordpene monumenten opgerichtte, gewijd aan de veldslagen bij Kassel. Via een zekere Deprince uit Rijsel kwam het gekopieerde handschrift terecht bij de Rijselse biblioefiel Quarré Reybourbon.

De anonieme dichter is een Kasselaar, wellicht de hofdichter van de Kasselse rederijkerskamer “De Fresieren” (oorspronkelijke naam) met als leuze “Spade Begrepent”. De kamer bloeide al ten tijde van Andries Steven (1678-1747) in het begin van de 18e eeuw.¹ In de hier besproken toneeltekst Job, wordt gezinspeeld op de leuze van de rederijkerskamer. In de narede is er sprake van het “Fresen hof” en de “Freselaers”. Blijkbaar is de naam geëvolueerd en wist men mis-

247

LE NÉERLANDAIS ÉCRIT DANS LE WESTHOEK FRANÇAIS

JOB. PIÈCE DE THÉÂTRE EN VERS, DE CASSEL • 34

Cyriel Moeyaert

Max Deswarte a découvert ce manuscrit à la bibliothèque municipale de Lille. Les deux premières pages manquent, de sorte que nous ne connaissons pas le titre original. Nous disposons aujourd’hui de 44 pages de format in-folio, écrites en tout petits caractères. Le texte est rédigé en alexandrins à l’exception de quelques chansons, composées en tétrasyllabes.

Le manuscrit a été préservé grâce à un habitant de Cassel, M. De Smyttere, qui l’a copié en 1805. Selon toute vraisemblance, cette personne n’est autre que l’historien P.-J.-E. de Smyttere, dont on sait qu’il a publié de nombreux ouvrages sur Cassel et qu’il a fait ériger à Cassel et à Noordpene des monuments commémoratifs des combats qui se sont déroulés dans la région. Le document est ensuite passé par les mains d’un citoyen de Lille, un certain Deprince, pour finalement aboutir chez le bibliophile lillois Quarré Reybourbon.

Le poète, anonyme, est un Cassellois, sans doute le poète officiel de la chambre de rhétorique de Cassel « De Fresieren » (nom original), dont la devise était « Spade Begrepent » (« Compris tardivement »). La chambre était déjà florissante au début du 18e siècle, du vivant d’Andries Steven (1678-1747).¹ Dans Job, le texte de théâtre qui nous intéresse ici, il est fait allusion à la devise de la cham-

getrouw niet op een meer vreemde taal schrijven
dat hem getrouwgen niet te langen te haue
dat hem getrouwgen de voldeien en te haue
dat hem getrouwgen de voldeien der leeuwen
dat hem getrouwgen der leeuwen in den hof
dat hem te vogelen gedwingen liegen of
dat hem getrouwgen die vogelen en te voldeien
dat hem getrouwgen ander wie dat leuen te hogen wullen
dat hem getrouwgen de vogelen en te voldeien
dat hem getrouwgen over al gods dat en meer
dat hem getrouwgen te vroeging geest en regoen
dat menelken en gheleid gedwing hogen hogen
dat hem getrouwgen de leeuwen hof en meer
dat hem getrouwgen en voldeien niet in den
leghouen leeuwen hof des lang des hof dat leuen
dat hem getrouwgen juer, Regoen elkeet en meer
dat hem getrouwgen al die lyf hem lief
dat hem getrouwgen het are van hem te hogen
dat hem getrouwgen vroegende en vroegende
gheleid en getrouwgen geesten vroegende
dat enchy by gelijck die weg die gheleid
dat enchy by gelijck die hof gheleid of

Gheleid hogen hof

Want wantelien die gy het van hond en vloeden gheleid
wantelien dat ware mucht en vloeden van dat tyden
dat hem hond en getrouwgen getrouwgen niet
dat hem ghely by wed engh vloeden hond gehant
vloeden van hy drie, van vloeden, hond en gheleid

Dender en blaeven

en pleide van hond by hond dat dender vloeden
dat hond vloeden niet goed hond van blaeven hier
welchtend wel vloeden gehant en altof gheleid
dit ghe legh en gheleid, dat ghe dat hof hof entervane
dat blaeven niet gheleid want hond gy hond vloeden
over dat vloeden van gheleid, hond en van hond vloeden
van vloeden, blaeven, blaeven, want al van hond vloeden
van blaeven en artiel en engh gheleid vloeden
gheleid engh vloeden niet engh en gheleid
gheleid of en hof, hof, en hof van den getrouwgen

Gheleid

blaeven recht vloeden dat vloeden moet hogen
Want wantelien want hond in voldeien hof niet vloeden
al gods vloeden dat want vloeden
gheleid hond dat hond of want vloeden vloeden
hy niet gods vloeden recht vloeden in hy vloeden

schien niet meer dat de naam Fresieren een toespeling was op de in Kassel begraven Vlaamse graaf Robrecht de Fries.

Dit laatste kan ons laten vermoeden dat dit schouwspel kort voor de Franse Revolutie geschreven en gespeeld werd, in een periode dat de talrijke rederijkerskamers van Frans-Vlaanderen een bloeiperiode doormaakten.²

De auteur kent ook “Den Nederlandschen Voorschriftboek” van Andries Steven en die terloops ter sprake komt. Hij verzet zich tegen het gebruik van Franse woorden in het Nederlands. Het komt drie bladzijden lang tot een discussie tussen Rethorica (sic) en Momus, de grappenmaker.

Job is door God gezegend. Hij leeft in weelde maar hij is vroom. Hij heeft zeven zonen en drie gehuwde dochters, die geregeld samenkommen voor een feestje.

Dan komt de duivel. Hij mag van God Jobs vroomheid beproeven. Een voor een komen nu de onheilsboden. Zijn bezittingen gaan verloren, z'n kudden worden gestolen maar ook zijn tien kinderen komen om in een storm. Toch blijft Job God eren en zegenen en hij aanvaardt Gods wil.

Na een tweede gesprek tussen Satan en God mag de duivel ook Jobs lichaam beproeven. Job wordt door iedereen in de steek gelaten en raakt overdekt met stinkende zweren. Hij wordt zelfs door zijn vrouw bespot. Hij blijft vertrouwen, maar zou nu toch liever sterven.

Dan volgt het langste en belangrijkste deel. Het thema is: hoe is onverdiend lijden te rijmen met Gods rechtvaardigheid. Drie vrienden, Eliphaz, Baldad en Sophar, komen Job bezoeken. Ze gaan om de beurt een gesprek met hem aan

bre de rhétorique. Dans l'épilogue, il est question de la « Fresen hof » et des « Freselaers ». Le nom avait manifestement évolué, et on avait peut-être perdu de vue que le nom « Fresieren » faisait référence au comte flamand Robert le Frison, qui avait sa sépulture à Cassel.

Ceci autorise à supposer que la pièce a été écrite et jouée peu avant la Révolution française, période faste pour les nombreuses chambres de rhétorique de Flandre française.²

L'auteur connaît aussi Den Nederlandschen Voorschriftboek (Livre du bon usage néerlandais) d'Andries Steven, ouvrage évoqué par endroits dans la pièce. Il s'insurge contre l'emploi de mots français en néerlandais. Pas moins de trois pages sont consacrées à une dispute verbale entre Rethorica (sic) et Momus, le bouffon.

Job est bénit de Dieu. Sa fortune matérielle ne l'empêche pas d'être pieux. Il a sept fils et trois filles mariées qui se réunissent régulièrement pour une petite fête de famille.

Mais voici venir le diable. Avec la permission de Dieu, il va mettre à l'épreuve la piété de Job. Un par un, les messagers de malheur arrivent. Job est dépossédé de ses biens, ses troupeaux lui sont volés, et ses dix enfants perdent la vie dans une tempête. En dépit de tout, Job continue d'honorer et de bénir Dieu et accepte sa volonté.

Après un second entretien avec Dieu, Satan est également autorisé à éprouver Job dans son corps. Job est abandonné de tous et se retrouve couvert de pustules

om hem ervan te overtuigen dat hij gestraft wordt voor z'n zonden. Dit gesprek volgt vrij trouw de tekst van het Bijbelse boek Job. Tot slot klinkt Gods stem die de drie vrienden terechtwijst, maar hij verwijt ook aan Job zijn vermetelheid. In een prachtige reeks vragen laat Hij Jobs kleinheid zien.

Na een kort slot wordt Job in zijn vroegere welstand hersteld en brengt hij een lof en dank aan God. Ter afwisseling of om de spanning te breken, treedt ook Momus op met al dan niet humoristische bedenkingen.

De anonieme auteur is blijkbaar een goede leerling van Andries Steven. Hij springt vlot om met de verzenbouw en is nooit verlegen om een passend rijm. Hij schrijft in een vrij algemeen Nederlands en soms komt er een Noord-Nederlandse woord voor.

Middelnederlandse naamvalen komen zelden voor. Hij beschikt over een rijke woordenschat waarin, typisch voor een Frans-Vlaming, ook talrijke Middelnederlandse woorden te vinden zijn.

Zelden komt het Frans-Vlaams aan bod. Bij Momus vinden we grappige scheldnamen. Opmerkelijk, maar eigen aan de tijd, zijn enkele namen uit de Griekse en Romeinse mythologie.

De stijl is aantrekkelijk. De dichter gebruikt hoofdzakelijk herhaling en een vlotte opsomming van synoniemen of verwante woorden, vooral van beeldende werkwoorden. Kortom: hij is degelijk gevormd, heeft spraakkunst geleerd en is literair begaafd.

malodorantes. Il est même en butte aux moqueries de sa femme. Il garde confiance mais, à présent, voudrait mourir.

Vient ensuite la partie la plus longue et la plus importante. Thème : comment concilier ces souffrances imméritées avec un Dieu juste. Trois amis, Éliphas, Baldad et Sophar, rendent visite à Job. Tour à tour, ils entreprennent de le persuader qu'il est puni pour les péchés qu'il a commis. Le *Livre de Job* de l'Ancien Testament est respecté assez fidèlement dans ces conversations. À la fin, la voix de Dieu se fait entendre. Il réprimande les trois amis, mais reproche aussi à Job sa témérité. À travers un superbe enchaînement de questions, Dieu démontre la petitesse de Job.

Après une brève conclusion, Job est rétabli dans sa situation antérieure. Il rend grâce et louanges à Dieu. Pour faire diversion ou dissiper la tension, Momus intervient lui aussi, avec des considérations partiellement teintées d'humour.

L'auteur anonyme est apparemment un bon disciple d'Andries Steven. Il manie avec aisance la versification et n'est jamais à court de rimes. Il écrit un néerlandais proche de la norme généralement admise, avec de-ci de-là un terme des Pays-Bas du Nord.

Les mots sont rarement affectés de la flexion du moyen néerlandais. L'auteur possède un vocabulaire étendu dans lequel, en bon Flamand de France, il recourt très souvent à des termes de moyen néerlandais.

Il utilise très peu de vocables flamands de la région. Momus se fend de quelques

De auteur past meestal de regels van de spelling uit *Den Nederlandschen Voorschriftboek* van Andries Steven toe, maar niet altijd.

Op het eind van het eerste deel komt er een opmerkelijke discussie tussen Rethorica (sic) die de redenmakerskamer vertegenwoordigt en de grappenmaker Momus (pp. 8-11). Volgens Rethorica gebruikt Momus te veel Franse woorden in strijd met het Nederlandsch *Voorschriftboek* van Andries Steven. Het lijkt een persiflage want de te vermijden Franse woorden zijn “procureur” en “advocaet” die vervangen zouden moeten worden door “taelman” en “raed”. Momus antwoordt dat ze spelen “voor boeren en voor mensen” en niet alleen voor de heren.

Rethorica wijst erop dat het voorschriftboek een kostelijk werk is dat Momus niet met voeten mag treden. Momus werpt op dat het hem zwaar valt:

... dat ik in plaets van Vlamsch nu hollands moet gaen spreken.

Peyst sij misschien dat wij hier spelen voor de staeten
van holland utrecht, neen, k'ben fransch dat leve Lodewijk
lijft, preutelt, schreeuwt of tiert t'is even al gelijk.

Die laatste werkwoorden geven de indruk dat dat “leve Lodewijk” misschien niet zo oprocht gemeend is, al hebben de Frans-Vlamingen altijd eerbied gehad voor de koning zoals blijkt uit de Grievenboeken in de Franse Revolutie, waarin niet de koning maar de intendanten en de collaborerende “subdélégués” verfoeid worden.³

insultes amusantes. D'autre part, il n'est pas rare de rencontrer des noms tirés de la mythologie grecque ou romaine, mais c'était dans l'air du temps.

Le style est attrayant. Le poète affectionne la répétition et excelle dans l'énumération de synonymes ou de mots apparentés, surtout de verbes imagés. En résumé, on a affaire ici à un homme d'une certaine culture, qui a appris la grammaire et qui est doué pour la littérature.

L'auteur applique la plupart du temps, mais pas toujours, les règles d'orthographe du manuel d'Andries Steven *Den Nederlandschen Voorschriftboek*.

La première partie se termine par une spectaculaire altercation entre Rethorica (sic), qui représente la chambre du même nom, et le bouffon Momus (pp. 8-11). Selon Rethorica, Momus utilise trop de mots français que proscrit le *Nederlandsch Voorschriftboek* d'Andries Steven. Il semble que l'on doive y voir un persiflage, car les mots français à éviter sont « procureur » et « advocaet », qui gagneraient à être remplacés par « taelman » (porte-parole du peuple) et « raed » (conseil). Momus lui rétorque qu'ils jouent « voor boeren en voor mensen » (pour les paysans et les gens) et pas seulement pour les seigneurs.

Rethorica fait remarquer que le manuel de référence est un ouvrage de valeur que Momus ne peut se permettre de fouler aux pieds. Momus objecte qu'il lui serait pénible :

Het besluit lijkt wel dat men niet mag overdrijven in de strijd tegen bastaardwoorden.

Noten :

¹ C. Moeyaert, “Onuitgegeven gedichten van Andries Steven”, in jaarboek De Franse Nederlanden-Les Pays-Bas Français, 10e jb., 1985, pp. 315-338, met een samenvatting van Stevens leven en werk.

² Zie o.m. Jozef Huyghebaert, *Oud en nieuw toneel in het graafschap Vlaanderen 1750-1815*, Studiecentrum 18e-eeuwse Zuidnederlandse letterkunde. Cahiers 1, waar de auteur de

bloei vermeldt van de kamers van Belle, Steenvoorde, Hondschoote en Sint-Winoksbergen, maar ook veel andere rederijkers speelden heel geregeld toneel. Er waren toen in Frans-Vlaanderen een zestigtal rederijkerskamers of toneelgilden.

³ C. Moeyaert, “De grievenboeken van 1789 in de Westhoek in regionalistisch en taalopzicht”, in: Zannekin Jaarboek 9 (1987), 68, 69 en passim.

... dat ik in plaats van Vlamsch nu Hollands moet gaan spreken.

Peyst sij misschien dat wij hier spelen voor de staeten van Holland Utrecht, neen, k'ben fransch dat leve Lodewijk kijft, preutelt, schreewt of tiert t'is even al gelijk.

(... qu'au lieu de mon flamand je parle hollandais.
Croit-elle donc vraiment que nous jouerons ici pour les États du Nord? Non, je reste Français quand je grogne ou tempête ou crie Vive Louis).

Ces derniers verbes donnent à penser que ce « vive Louis » n'est pas vraiment sincère dans la bouche des Flamands de France, quoiqu'ils aient toujours respecté le roi, comme l'attestent les « Livres de griefs » de l'époque de la Révolution française, où la population ne s'en prend nullement au roi, mais bien aux intendants et aux collaborateurs que sont les « subdélégués ».³

Une conclusion semble s'imposer : il ne faut pas pousser trop loin la lutte contre les mots bâtards.

Notes :

¹ C. Moeyaert, « Onuitgegeven gedichten van Andries Steven » (Poèmes inédits d'Andries

Steven), in annales De Franse Nederlanden-Les Pays-Bas Français, 10e jb., 1985, pp. 315-338, avec

De volledige tekst van het Lexicon kunt u lezen op de site van Ons Erfdeel vzw (www.onserfdeel.be) en op de blog van het jaarboek De Franse Nederlanden-Les Pays-Bas Français (www.dfnlpbf.blogspot.com). Kopers van het jaarboek kunnen gratis een uitprint van het volledige Lexicon aanvragen. Daarvoor dienen zij een schriftelijke aanvraag aan de redactie van het jaarboek (Murissonstraat 260, B-8930 Rekkem) te richten.

un résumé de la vie et de l'œuvre de Steven.

² Voir entre autres Jozef Huyghebaert, *Oud en nieuw toneel in het graafschap Vlaanderen 1750-1815* (Théâtre ancien et moderne en comté de Flandre), Studiecentrum 18e-eeuwse Zuidnederlandse letterkunde. Cahiers 1, où l'auteur mentionne le succès des chambres de Bailleul, Steenvoorde, Hondschoote et Bergues-Saint-Winocq, mais de nombreux rhétoriciens d'autres chambres

jouaient très régulièrement la comédie. La Flandre française comptait à l'époque une soixantaine de chambres de rhétorique ou compagnies théâtrales.

³ C. Moeyaert, « De grievenboeken van 1789 in de Westhoek in regionalistisch en taalopzicht » (*Les Livres de griefs de 1789 dans le Westhoek, sous l'angle du régionalisme et de la langue*), in : *Zannekin Jaarboek* 9 (1987), 68, 69 et passim.

Le « Lexicon » complet se trouve sur le site de Ons Erfdeel vzw (www.onserfdeel.be) et dans le blog des annales De Franse Nederlanden-Les Pays-Bas Français (www.dfnlpbf.blogspot.com). La version imprimée de ce texte intégral peut être obtenue gratuitement à l'achat d'un exemplaire des annales, moyennant demande écrite adressée à la rédaction des annales (Murissonstraat 260, B-8930 Rekkem).

(Traduit du néerlandais par Jean-Marie Jacquet)